

[Erdélyi Magyar Adatbank]

HUSZÁR LAJOS

AZ ERDÉLYI PÉNZVERÉS
TÖRTÉNETE

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

AZ ERDÉLYI PÉNZVERÉS TÖRTÉNETE

Irta HUSZÁR LAJOS

A mohácsi csata után a darabokra szakadt Magyarországnak a politikai és kulturális téren nemzeti értelemben vett továbbfejlődése, illetve a már elért eredmények megőrzése s átmentése Erdély feladatává lett, melyik e feladatának viszontagságos körülményeihez képest meglehetősen igyekezett is megfelelni. Amint az irodalmi és a szégyes ereken folydogáló művészeti teljesítmények, ha sok esetben lokális és provinciális formában is, de mindig érezhető nemzeti jellegről tesznek tanúságot, ugyanúgy az erdélyi pénzek is sajátos önálló, az oszt-rák mintát követő magyar pénzek stílusától merőben eltérő jellegzetes formákat mutatnak.

Míg a Habsburg uralom alatti Magyarország pénzverése teljesen idegen – alsóausztriai – befolyás, sőt vezetés alatt állott, addig az erdélyi fejedelemség pénzverdében többnyire helyi ötvösök és vésnökök dolgoztak, származásukra nézve magyarok vagy szászok, de mindenképpen egységes kultúrkör tagjai. A pénzek súly, finomság stb. szempontjából egyeztek csak meg a magyarországi veretekkel, ellenben ábrázolási és általában formalisztikai tekintetben rendkívül érdekes, bátran mondhatjuk, eredeti stílust mutatnak fel nemcsak egyes darabjaikban, hanem egész sorozatokban is. Jellemző különben a helyzetre, hogy a határterületen fekvő Nagybányán vert magyar pénzek is mindig eredetibb formákat mutatnak, pl. a körmöci veretknél, ami kétségtelenül az erdélyi pénzek hatásának tulajdonítható. Hasonlóképen, mint jellemző körülményt említhetjük meg, hogy alig került Erdély rövid időre Ferdinánd kezébe, ő azonnal bécsi és körmöcbányai munkásokkal akarta a szebeni verdét berendeztetni.

Az önálló erdélyi fejedelemség körülbelül 150 évre tehető pénzverési időtartama alatt működött ötvösök és pénzverők közül csak keveset ismerünk név szerint, de ezek is bizonyosságul szolgálnak a mondotak mellett. A XVI. sz. folyamán Szebenben dolgozott Debreczeni László aranyfinomító, Kolozsvárt pedig Cementes János, Ötvös János,¹ majd

Apafi idejében Joó János ötvös. Cejt Jakab Bethlen Gábor pénzverője volt, míg Belényesi Ötvös György Apafi udvarában vitt jelentős szerepet, mint ötvös és főpénzverőmester. Említés van téve bizonyos Forintverő Istvánról is.² A szászok közül a szebeni Ruckinsattel Johann mellett, a brassói Jerg Kozak, Peter Repser alias Schun, Simon Goldarbeiter, Klosch Tamás és Prodner Mihály ötvösök neveit ismerjük, mint pénzverőket. A Basta-émlékérmén szereplő N W monogrammista is hihetőleg szebeni ötvös volt. Időnként idegen nevekkal is találkozunk, így pl. a clauthali Bornhorst Christian pénzverőmester s a körmöci Hörl Vilmos³ vésnök neveivel Apafi, illetve Bethlen Gábor korában. Mint érdekes adalékot említhetjük, hogy Bethlen Gábor 15 forintot fizetett 1622-ben annak a nagyszombati festőnek, aki elkészítette az arcképét, melyre a pénzverésnél volt szükség.⁴

Ezek a töredékes adatok magukban is eléggé világossá teszik az erdélyi pénzek levő arcképek eredetét, illetve művészi hovátartozását. Bennszülött ötvösök, vésnökök művei ezek, vagy az eredeti minta, vagy pedig – amint láttuk – ugyancsak helyi festő vagy szobrász mintaképei után. Ezek a mesterek ugyanazon a fokon állanak, mint a síremlékek, családi portré-képek és az ötvöstárgyak készítői, akik talán kvalitásban és formai kifejező eszközökben a nyugati mesterekkel szemben provinciális jellegűek, ezzel szemben viszont formaérzékük révén mindig a jellegzetesen erdélyi, illetve magyar szellem kifejezőivé válnak. Kétségtelen, hogy az erdélyi tallérok az ütköző német-olasz-spanyol pénzek bizonyos hatását nem kerülhették el,⁵ de ami a portrékat illeti, ezek mindig sajátosan eredeti, mondhatni keleti ízű, tősgyökeres magyar ábrázolási készségről tesznek bizonyosságot. A kucsmás vagy csimbókos fej, a markáns keleties arc és jellegzetes viselet magyarazzák a maguk együttesében az erdélyi pénzek iránt mai napig tapasztalható osztatlan érdeklődést.

Az 1538 február 24-i nagyváradi békekötés után veszi kezdetét az erdélyi pénzverés, melynek végső határa szűkebb értelemben az önálló fejedelemség megszűntével, tágabb értelemben pedig Mária Terézia halálának dátumával – 1780 – esik egybe. Az erdélyi pénzek tárgyalásánál két főszeponst szerint fogjuk nézni ezeket, és pedig a külső sajátságokat összefoglaló tipológiai, illetve numizmatikai és a belső összefüggéseket kereső pénztörténeti szempontból. Az utóbbi úgyszólván feldolgozatlan terület, az előbbire nézve pedig csak röviden térünk ki, utalva inkább Köleséri, Schmeizel, Érdy, Roschach és Resch bizonyos fokig többé-kevésbé összefoglaló műveire.

Az erdélyi pénzverés általános jellemvonása a nagyobb nominálisok, mint a dukát és tallér, illetve ezek részeinek és többszöröseinek a kedvelése. Apró pénzt, elszórt kivételektől eltekintve, nagyobb mennyi-

ségben csak Bocskai, Báthori Gábor és Bethlen Gábor korából ismerünk, valamint Apafi idejében az 1672–75 közé eső évekből. Az állandó török adófizetés főképpen az aranypénzt igényelte, az aprópénzforgalmat viszont kielégítette a magyar és lengyel területről beáramló aprópénztömeg, amelyeknek állandó kurzusa volt Erdélyben. Jellemző, hogy valahányszor Erdélyben aprópénzverés történt, az mindig fizetési zavarokat okozott és a hamisítást mozdította elő, amik ellen alig tudnak védekezni az országgyűlések.

A pénzegység a magyar mintára vert dukát volt, melynek többszörösei közül gyakori a kettős és tízes arany, előfordul azonban – bár némelyik csak kivételképpen – a 3, 4, 5, 6, 7 aranyos pénzdarab is. Nyolcas arany csak az 1612-i szebeni, kilences pedig egy 1660-i jel nélküli veretben ismeretes. A 4.5, 12, 13, 25, 50 és 100 aranyos pénzdarabok kizárólag Apafi korából ismeretesek, a négy példányban előforduló 100 aranyost kivéve, alig egy-két változatban. Az ötven- és százaranyos darabokra meg kell jegyeznünk, hogy ezek nem annyira folyópénzeknek, mint inkább emlékpénzeknek tekinthetők, melyeket ajándékba kaptak uralkodók és egyes előkelő családok vagy férfiak. A legújabban előkerült 1683-i gyulafehérvári veretű százas arany,⁶ valamint egy csupán írott forrásból ismert 50 aranyos pénzdarab⁷ is ezt látszik igazolni. A dukát kisebb része fél, és negyed arany, mely utóbbi rendszerint obulus bélyeggel verve fordul elő.

A második főcsoportja a pénzeknek a tallér, a XVI–XVIII. sz. legnépszerűbb pénze. Ezeknek arcképábrázolásaiban jut kifejezésre legtökéletesebben az erdélyi pénzverők ügyessége és egyénisége. Gyakran előfordulnak többszörösen is, mint a másfeles, kettős, két és feles, hármas, sőt négyes tallérok. Részei a forint és negyed tallér. A két, három és négy forint néven ismert változatok az egyenlőtlen verés eredményei s nem tekinthetők önálló értékeknek. Érdekes és gyakran előforduló jelenség az egy-, két- vagy több tallért is magában foglaló csegely, ami a hengeres verőgépek használatának eredménye.

Az aprópénzekekről már volt szó; eleinte a hármas garas, közismert nevén dutka, a garas és a széles garas szerepeltek, valamint I. Rákóczi György idejében az dreipölker; Apafi idejében pedig rövid három évig a hat és tizenkét denáros garasokat verték. Elszórtan (inkább Körmöcön és Kassán) denárokkal és obulusokkal is találkozunk. Egészen kivételes az 1629-i nagybányai veretű kettős garas, Báthori Zs. réz solidusa 1591-ből, valamint a Bethlen Gábor részére vert oppelni 24 és 3 kr.-ok. Az előbbi általában pultura néven volt ismeretes.

A pénzek anyaga, eltekintve Báthori Zsigmond említett rézsolidusától, kizárólag az arany és ezüst,⁸ rendes rézpénzverés csak Mária Terézia idejében kezdődik. A Habsburgok uralma alatt természetesen

egyébként is ugyanolyan pénzeket vertek Erdélyben, mint a birodalom többi pénzverdében.

A pénzeken levő feliratok négy csoportra oszlanak: a pénzjelzést, a fejedelem címét, az esetleges jelmondatokat és más feliratokat, végül a rövidítéseket magukba foglaló feliratokra. A feliratok nyelve végig latin, csak 1763-tól ismeretes egyetlen rézpénzfajnak *Ein Greschl* német nyelvű jelzése. Hihetőleg az általános európai divatnak hódoltak a fejedelmek, amikor a nemzetközi forgalom számára is készült pénzekre latin feliratot alkalmaztak s Erdély esetében még külön indokul szolgál a különböző nemzetiségek együttléte.

A feliratok betűi mindig kapitális latin nagybetűkből állanak, csak Rákóczi Zsigmond pénzein s I. Rákóczi György kolozsvári veretű aranyain láthatók cirádás gótikus betűtípusok. Sok szót és kifejezést rövidítenek. A szavak közt az elválasztó jel leggyakrabban a pont, két pont és rozetta, de előfordul a három pont, a kis kör, a két csillag, a kereszt, a kis négyszög, valamint az egyéb különféle növényi és ornamentális elemekből álló figura is, mint elválasztó-jel. A genitivus *AE*-ragját eleinte E-betűvel fejezték ki, később 1589-től kezdve mind gyakoribb lesz az *AE* s általában a ligatura alkalmazására több példát említhetünk fel (MV, ND, HB stb.). Feltűnően gyakori a fordítva vésett N-betű is.

Értékjelzéssel először Báthori István 1572-i aranyán találkozunk *MONETA . TRANS*, ugyancsak aranypénzekon fordul elő néha a *MON OR*, míg a tallérokön az egyszerű *MONETA*. Báthori Zs. *solidusa* is jelölve van: *SOLIDUS*, az aprópénzekon pedig esetenként a *GROSSUS*. *GRO ARG*, *VI GRO ARG*, *III GRO ARG TRIP* szerepel. I. Rákóczi György dreipölkerei *MONETA NOVA* jelzésűek. Az Apafi idejében vert hat és tizenkét denáros garasok a VI és XII számjegyekkel vannak jelölve. Az 1691-i aranyokon (Thököli) *DUCATUS NOVUS*, II. Rákóczi Ferenc aranyain pedig *MONETA NOVA AUREA* fordul elő. A Habsburg-kori pénzek a többi birodalmi pénz mintáját követik.

Az elő- és hátlapi köriratok rendszerint a fejedelem címét fejezi ki. Egyformaságról nem lehet beszélni; a címek a tényleges állapot mellett néha irreális, csupán óhajszerű címeket is feltüntetnek. Szapolyai János a *Rex Ungariae* címet használta, hasonlóképen Izabella is, míg János Zsigmond beírta az *Electus Rex Ungariae* címmel is. Báthori Istvánnál az egyszerű *Stephanus B. de Somlyó* szerepel. Báthori Kristófnál jelenik meg először a *Voivoda Transilvaniae et Siculorum Comes* kifejezés. A voivoda csak Báthori Zsigmondnál és Székely Mózesnél szerepel még. Bocskai Erzsébet címe *Consors Illustrissimi Principis Transilvaniae*. A *Princeps* elnevezés egyébként csak 1589 óta lett általánossá Báthori Zsigmond idejében, akinek Havasalföld felé nyúló vágyai jutnak kifejezésre a *Moldaviae, Walachiae Transalpiniae sacri Romani imperii*

princeps címben, melynek második felét Erdélynek Rudolf részére átadásakor nyerte. Bocskai tallérjain fordul elő első ízben a *Partium Regni Hungariae-Dominus* kifejezés, amivel a Részek feletti fennhatóságát juttatta kifejezésre és amely cím azután állandóvá vált. Báthori Gábor 1613. évi dukátjai címében a *Valachia* kifejezés is bele van foglalva. Bethlen Gábor az 1620-i beszercebányai országgyűlés után pénzein is használta az *Electus Hungariae Dalmatiae Croatiae Sclavoniae Rex* stb. címet, melyből azonban a nikolsburgi béke után elhagyta a magyar királyságra vonatkozó kifejezéseket és ehelyett végleges forma *Sacri Romani imperii et Transilvaniae Princeps Partium Regni Hungariae Dominus Siculoruin Comes ac Oppelnis et Ratiboris Dux* lett. A már Bocskainál használt PRIN TRANSILVA – PARTIUM REGNI HUNG DOMINUS – ET SICULORUM COMES hármas csoportosítás lett általános bezárólag egészen Apafi-ig. Thökölinél a *Princeps Partium*. II. Rákóczi Ferencnél pedig többek között a *Princeps Transilvaniae* kifejezés is előfordul a pénzekben. Lipót és I. József nem használtak semmi különösebb erdélyi vonatkozású kifejezést, csak III. Károly és Mária Terézia éltek még pénzeiken a *Princeps Transilvaniae* címmel is, amelyik azután velük véglegesen is megszűnt.

Egyéb vonatkozású felirat a köriratban a dukátokon LADISLAVS REX Szt. László képe körül és PATRONA UNGARIAE vagy HUNGARIAE Mária képe körül. Gyakori, különösen a tízes aranyokon az évszámnak szavakkal való kifejezése, ugyancsak a köriratban. Egyébként az évszám rendszerint a hátlapi felirat végén arabs számjeggyel van kifejezve, de lehet a címer mellett, felett, az előlapon stb., s van példa római számjegyekre is. A feliratok másik érdekes csoportját a jelmondatok adják, melyek vagy vallásos vagy világi értelműek, esetleg közmondások, melyek néha egészen banálisok, de sok esetben viszont koruk felfogására jellemzőek. Izabella pénzein a közismert *Sic fata volunt* (S. F. V.) található, 1557-i tízes aranyán pedig *Si deus nobiscum quis contra nos*, amit Báthori Kristóf is használt. Báthori Zsigmondnál belga minta után a *Virtus unita valet* fordul elő, Bocskai Erzsébetnél pedig a családi élet tisztaságára vonatkozó *Victrix casta fides*. Brassó 1601-i tallérjain *Deo vindici patriae*, Bocskainak Szeben bevételekor vert tízaranyosán pedig *Soli deo gloria* olvasható. A Básta távozása után vert tízes aranyokon *Dulce est pro patria mori* szerepel. Székely Mózes a *Dominus protector meus*, Rákóczi Zsigmond pedig a Szt. Pál leveleiből vett *Non est currentis...* stb. jelmondatot használt. Báthori Gábor szebeni tízes aranyaira a *Pro patria aris et focis* cicerói idézetet verette, míg a brassóiak saját pénzeikre a vele való harcok idején a *Nos in nomine domini confidimus* zsoltáridézetet. Az ugyanekkor vert brassói garasokon *Deus protector noster* a jelmondat. Bethlen Gábor pénzein a

szentírásból vett idézetek egész sora szerepel, mint pl. *Dominus illum mea et salus mea quem timebo* stb. Barcsai Ákos I. Rákóczi György hódításai ellen pénzein *Deus providebit* jelmonddal tiltakozik, a braszóiak pedig 1660-ban a *De profundis clamamus ad te Domine* és *Servanos quia perimus* mondatokban panaszkodnak a nyomorúság felett. Apafi száz aranyosain is hosszú jelmondatokat, idézeteket találunk. Thököly pénzein a vállalkozásának megfelelő *Dulce et decorum pro patria mori* és *Spes mea in domino* jelmondatok szerepelnek, hasonlóan II. Rákóczi Ferencnél is *Tandem oppressa surget* kolozsvári aranyain.

A rövidítések monogramokat, különösen pedig a pénzverdék neveit foglalják magukban.⁹ Pénzverőmesterek és pénzverési tisztviselők neveivel ritkán találkozunk (pl. F–G=Frater Georgius, H–P=Haller Péter, B–Z = Balthasar Zwirner stb.), hasonlóképpen a vésnökök és ötvösök névjelzésével is. Velük leginkább még a brassói vereteken lehet találkozni (Klosch, Prodner stb.). A verdéket jelentő rövidítések jó-részt mind fel vannak oldva, amiből kitűnik, hogy a verdék latin, német s később magyar nevükön is vannak jelezve. Így pl. C–B = Cibinium, H = Hermannstadt, de K–V=Kolos Vár, N–E=Nagyenyed stb. Az eddig ismert feloldásokat azzal módosíthatjuk ez alkalommal, hogy az S–V=Szeben-Város helyett Székely-Vásárhelyt,¹⁰ az M–M=Moneta Munkácsiensis-t,¹¹ a C–M és M–C pedig a kassai verdét jelenti. Medgyest, mint pénzverőhelyet megfelelő okmányi adat támogatása hiányában figyelmen kívül kell hagynunk. Vannak természetesen még hiányosan feloldott, illetve teljesen megfejtetlen szigrlák is, mint pl. E–T szapolyai J. 1571-i denárain stb., de ezekkel ehelyütt részletesen nem foglalkozhatunk.

A pénzeken levő ábrázolások háromfélék, úgymint vallásos tárgyú ábrázolások, a fejedelmek arcképei és végül címerek. Az első csoportba tartoznak a Szent László- és Mária- (mint Patrona Hungariae) ábrázolások, mindkettő a magyar aranyokról átvéve. Szent László képe 1610-ben, a Máriáé pedig időbelileg 1657-ben jön elő utóljára az erdélyi pénzekben. Általában Mária félholdon ülve, fején koronával, balján a kis Jézust tartva, jobb kezét melléhez emelve jelenik meg, de az idők folyamán kisebb-nagyobb lényegtelen változások észlelhetők rajta (pl. Bethlen idejében feje körül glória), míg az utolsó ábrázolásoknál a félhold körül szaggatott díszítés látható. Állandóbb a Szt. László képe, aki mindig álló alakban, páncélosan, koronázva jelenik meg, jobbáiban alabárdot, baljában országalmát tartva. Báthori Zs. korában az alabárd és országalma néha helyet cserélnek.

A portréábrázolások a pénzek legeredetibb sajátosságai, melyek a viselettel együtt a nyugati mintától teljesen eltérő tipikus magyar jellegűek. A többnyire jobbra fordult fej az egykorú magyar divatnak meg-

felelő rövidre nyírt s csak egyetlen csimbókbán meghagyott hajviseletet mutat, csak Báthori Zs. 1589-i tallérjain van eltérés a félig rövidre nyírt hajjal. A szakáll mindig hosszú, a portré nem sablónos, hanem hűségre is törekszik. A fej födetlen vagy kucsma borítja, melynek két faja ismeretes a pénzeken, a kalpag és a turbánnak egy sajátos kúpalakú formája (Kemény, Apafi). Mindkettő rendszerint forgóval van ellátva. A fejedelmek vértesen vagy a vért felett viselt köpenyben jelennek meg, melyet a vállon bizánci formájú kereszt vagy rozetta tart össze. A vért nem mindig azonos, hanem a kor ízlésével együtt változik, de mindig gazdagon van díszítve. A mellvértén kívül előfordul a kar- és vállvért is. Bethlen Gábor és Apafi néha vért nélkül, csak bundában szerepelnek a pénzeken.

Külső formálásukban a vésnökök szeszélyességének alávetve, belsőleg állandóan változó elemekből összetéve, a korstílus változásait hűen követik a címerábrázolások. A címerpajzs eleinte egyszerű, fent derékszögű, alul kerek formát mutat, fönt és oldalt karélyos bekanyarításokkal. Ezt a formát az ovális pajzs váltja fel, oldalt mind gazdagabb díszítéssel ellátva. Az 1597-i nagybányai tallérokön levő pajzsoknak sajátos törökös rajza van, az 1606-i tallérokön levő pajzsok hüvelyes keretelése pedig egészen egyedülálló. A pajzsok oldalt kartusokkal, majd chimerikus állatalakokkal való díszítése a XVII. sz. második felétől kezdve gyakori, melyek talán közvetlen keleti hatásra vezethetők vissza. A címerpajzs felett korona foglal helyet s ez rendszeren három virágdíszsel van ellátva, de sok változásnak van ez is természetesen alávetve. A nyílt és zárt korona felváltva gyakran ugyanazon fejedelem pénzeken szerepel, de lassan mégis az utóbbi került túlsúlyba. Analógia gyanánt a német császári koronát lehet felhozni, a magyar szent koronához hasonló típus csak Bethlen Gábor pénzeken fordul elő. Bocskainál kivételesen korona nélkül is látható a címerpajzs. A pajzsok mellett nincs támasz, csak a Báthoriak idejében a két angyal. Ide lehet ugyan sorolni bizonyos értelemben a pajzs körül a XVII. sz. eleje óta mind gyakrabban gyűrűalakban elhelyezett sárkányt is, amelyik azután Bethlen Gábor idejében szűnik meg. Felfogásában az antik griffhez hasonlítható.

A címerek általában három csoportra oszlanak, és pedig a családi, a tartományi és e kettőből egyesített címerre. A pénzt verető fejedelmek összesen 11 család tagjai közül kerültek ki (Zápolya, Báthori, Bocskai, Rákóczi, Bethlen, Rédey, Székely, Barcsay, Kemény, Apafi és Thököly) s e családok címerei elő is fordulnak mind a pénzeken. Ezek vagy magukban jelennek meg, vagy egyéb címerekkel társulva, mint a Szapolyaiaknál, ahol a családi címer a négy részre osztott címerpajzson csak mint szív-pajzs szerepel. Bocskai pénzeken az oroszlán két fark-

kal is előfordul, a Báthoriak dukátjain pedig elmaradnak helyszűke miatt a támasztó angyalok. Apróbb eltérés különben mindig található-Brassó és Szeben önálló pénzein természetesen a két város címere látható.

Erdély címerét az 1659-i országgyűlés határozta meg véglegesen; alkotó elemei a Nap és Hold, mint a székelység, az egyfejű sas, mint a magyarság és a két bástya, mint a szászok jelképe. Ez az összetétel szerepel a pénzeken is, azzal a különbséggel, hogy eleinte néha nincs együtt mindhárom alkotó elem. Ezek sem maradnak azonban változatlanok s legérdekesebb, amint pl. a Napot Apafi egyes pénzein sugaras emberi arc formájában adják vissza. A Nap és Hold egymás nélkül nem fordul soha elő. Török hatásra vezethető talán vissza, hogy a növény hold concav felével van a Nap felé fordítva, mint a török jelvényeken.

Végül – és ez a leggyakoribb – összetett címerek szerepelnek. Ez az összetétel vagy a családi és tartományi címerek egyesítéséből származik, vagy e kettőn kívül más tartományok címerei is csatolódnak hozzá. Így a Zápolyák négyrésztű pajzsában ott vannak a magyar pólyák mellett a lengyel sas, a milánói kígyók (Izabella révén) s a dalmát leopárdok is. A magyar címer Bocskai és Bethlen pénzein szerepel még, Rákóczi Zsigmond 1608-i negyed aranyán szív-pajzs gyanánt az osztrák pólyák állanak, Bethlen pénzein 1622 óta Oppeln és Ratibor címere tűnik föl, Brandenburgi Katalin aranyain pedig a brandenburgi sas is látható. I. Rákóczi György nagybányai veretű pénzein a Mária-kép alatt ott a magyar címer. Ezzel meg is szűnnek az idegen elemek. A Habsburg-uralomtól kezdve a kétfejű sas szerepel s csak a szív-pajzsban foglal helyet az erdélyi címer.

Külső forma szempontjából áttekintve a pénzeket, áttérhetünk a tulajdonképpeni pénztörténetre, amelynek egybefoglalása azonban a megfelelő előmunkálatok hiányában meglehetősen mozaikszerűen hat.

A pénzverés adminisztrációja felől kevés adattal rendelkezünk, de annyi bizonyos, hogy ezt nem a fejedelmi udvar házi kezelésében végezték, hanem bérbe volt adva. Az aranybeváltó kamara hol Szebenben, hol Kolozsvárt volt s a különböző ingadozásait később részletesen is látni fogjuk. Ferdinánd idejében a szebeni verdét eleinte Haller Péter, majd a város bérelte.¹² Nagybánya eleinte a Herbersteinok bérletében volt, de 1620-ban Bethlen a bérletet a városra ruházta, hasonlóképpen a kassai verde bérletét is 1625-ben a város nyerte el. A szebeniek a bérletért 500 márka ezüstöt fizettek, a nagybányaiak évi 2000 tallért, a kassaiak pedig 56.000 magyar forintot. Brassó Báthori Zsigmondtól, Szeben Rudolftól nyert pénzverési engedélyt. Apafi idejében

1671-ben az országgyűlés¹³ szintén az egyes városokra bízta a pénzverést. De nemcsak városok, hanem magánosok is nyertek időnként pénzverési engedélyt. Így – csak néhány példát említve – 1601-ben a Lippán lakó Ötves András dutkák verésére giránként 1 forint illeték ellenében, 1663-ban Klosch és Prodner brassói ötvösök aranypénz- és tallérverésre, megelőzőleg pedig Joó János kolozsvári ötvös szerzett hasonló engedélyt, stb. Az aranykereskedés szabad volt (csak kivitelét tiltották időnként) s a XVI. században különösen Szebenben és Nagybányán váltották be. Mikor Kolozsvárt is pénzverés volt, a beváltott arany és ezüst vizsgálására a város két kémlőt delegált. Úgy Debreceni László, mint Cementes János¹⁴ megemlékeznek a beváltással kapcsolatos dolgokról, amiből kiderül, hogy Szeben bonyolított le nagyobb forgalmat, mert kevésbé volt bürokratikus, a felekkel udvariasan bánt, s ami a legfontosabb, a próbakő használatánál nem követett el visszaélést, ellentétben Nagybányával, ahol a vett próbát meg sem mutatták a feleknek. A bevett aranyat és ezüstöt pénzzé verve adták vissza a feleknek, természetesen a megfelelő pénzverési nyereség – *lucrum camerae* – levonásával. Ez az aranypénzeknél a XVI. században, de talán később is márkánként 3 dukát 48 garas tiszta nyereség (*residuum*) s még 48 garas külön nyereség (*lucrum extra rationem*) volt, melyeket nem tudni mi okból választottak kétfelé. Az ezüstpénzeknél elért hasznot illetőleg nem vagyunk tájékozva. A pénzverés feletti ellenőrzést Szebenben, Kassán és Nagybányán a városi tanács gyakorolta, ami azzal is magyarázható, hogy ezen verdék munkásai a „körmöci szövetségben” benne voltak¹⁵ s Körmöcbányán is ez volt a gyakorlat. Néha az ötvöscéh gyakorolta az ellenőrzést, így Brassóban 1663-ban, mikor is a céhláda, mint Gyárfás megjegyzi, egész pénzgyűjtemény lett.¹⁶

Mint már említettük, az erdélyi pénzverés csak az arany- és ezüstpénzekre terjedt ki, főképpen a dukát- és tallérverésre. A pénzláb azonos volt a német-római császár pénzeinek ligájával, tehát az egykorú magyar pénzekével is. Erre a gyakorlati tapasztalatokon túl bizonyosággal szolgál az 1557-i tordai országgyűlés, amelyik elrendeli, hogy a „pénz olyan valóru legyen, mint a római császár pénzei”. Hasonlóképpen nyilatkozik Apafi is 1663-ban a két brassói ötvösnek adott pénzverési engedélyében. A Habsburg-uralom alatt ez magától értetődik. Csak a hármas garasokat és dreipölkereket, valamint az Apafi korabeli aprópénzeket verték lengyel mintára. Kérdés, milyen volt a magyar pénzláb? Körmöcön az egyes kamaragrófok részére adott instrukciók révén biztos adataink vannak errenézve.¹⁷ Így eleinte bécsi mintára verték itt a tallérokat, azaz a 14 lat 1 quint finom ezüst márkájából $8\frac{8}{17}$ darab készült,¹⁸ melyet azonban 1581-ben odamódosítottak, hogy tiroli mintára a 14 lat finom ezüst márkájából 8 tallér 60 denár verendő.¹⁹

1607 és 1611-ben ugyanez az utasítás. A dukátot 23 karát 9 grän finom aranyból verték márkánként 69 darabot.²⁰ Hogy ez Erdélyben is így volt, Debreceni László és Cementes János feljegyzéseiből tudjuk. Ez a mérték azonban úglátszik nem volt állandóan szigorúan betartva, mert pl. éppen Cementes adata szerint Nagybányán János király korában az arany finomsága alig volt 21 karát. Figyelembe kell azonban itt venni az akkori súlyos időket. Apafi korából is van egy feljegyzés, amelyből az tűnik ki, hogy 1 márka vagy gira aranyból 72 darabot vertek volna ki 69 helyett.²¹ Általában a megmért 38 darab aranyforint nyers súlya 3.43 és 3.56 g között ingadozik, ugyanez a talléroknaál 34 darab megmérése után 27.96–29.83 g közti eltérést mutat. Ezek az eltérések többnyire a kopás rovására írandók fel s ha föl is vetjük a kérdést, hogy nagyobb kilengések esetében nem kell-e esetleg valamelyik helyi márkasúly alkalmazására gondolnunk, ilyennek a feltételezése csak egész kivételes jelenségnek tűntethető fel.

Hátra volna még az aprópénzek pénzlábanak megállapítása. Körmőcön és így Erdélyben is 1560-ban az aprópénzt 8 latos ezüsből verték. 1575-ben már csak 7 latosból, 1582-ben 6 latra száll a finomság s egy márkából 446 denár készül, végül 1619-től kezdve – leszámítva az 1620–24-i évek pénzrontási zavarait – csak ötlatos ezüsből verik Erdélyben márkánként a 446 darab, illetve 1625 után 500 darab denárt. A rendelkezésünkre álló adatok szerint ezután a nem lengyel mintára vert aprópénzek, tehát a széles garas, garas, denár és obulus mind ilyen pénzláb és finomság szerint készültek. Így a kassaiak 1625-i bérleti szerződésében ez van kimondva, az 1626-i országgyűlés ugyancsak elrendeli, hogy az aprópénz 5 latos legyen stb. Hasonló volt a liga 1625 körül Nagybányán is. A lengyel nevről dutka néven ismert hármas garasok a lengyel dutkák mintájára készültek, amint Báthori Gábornak a Lippán lakó Ötves András részére adott pénzverési engedélyből kitűnik (1608)²². Lengyel ligára verték I. Rákóczi Gy. korában a dreipölkereket s 1672–75 közt a hat- és tizenkétdenáros garasokat is.²³ Egyetlen aprópénzfaj a poltura, melyet, mint 6 latos pénzt emlegetnek. Hogy az aprópénzből márkánként mennyit vertek, arra pozitív adatunk nincs, mérlegelés és következtetés útján lehetne kiszámítani, de ez az összefoglalás nem nyújt erre lehetőséget.

Másik felmerülő kérdés az egyes pénzfajoknak egymáshoz való értékviszonya. A fennmaradt adatok arról tesznek bizonyosságot, hogy a dukátok és tallérok állandó értékkel, sőt értékemelkedéssel rendelkeztek az aprópénzekkel szemben. A számítási pénz a magyar vagy kamarai forint volt, amelyik egyenlő volt 20 garassal, egy garas öt denárral; tehát az egész forint száz denárra oszlott fel. Az aranyforint azonban a gyakorlatban más viszonyban állott a denárokkal, mert értékben már

a XVI. sz. vége felé 160 denárral egyenlő. 1602-ben, az általános szükség idején értéke már 2 forint, 1619-ben 2 forint 40 denár, 1664-ben pedig az aranyforint értékét az országgyűlés is 4 forintra limitálja.²⁴ A tallér árfolyama 1593-ban 1 forint 10 denár, 1619-ben 1 forint 40 denár, 1664-től kezdve pedig 2 forint, amely értékviszony még 1709-ben is fennáll.²⁵ A garasokról is említettük, hogy értékük öt denár volt, de vertek három- és hatdenáros garasokat is. Ezeknek a tallérhoz való viszonya épúgy ingadozik, mint a denároké. A polturák értékét illetően 1622-ben a régi poltura 4, az új pedig 2 denár volt, melyek közül az előbbi értéke 1630-ban harmadfél denárra szállt le. A dutkák árfolyama az 1602–1620 közötti időszakban 9–10 denár között váltakozott. A ritka (kassai és körmöci veretű) obulus fele volt a denárnak.

Említeni kell ezeken kívül az Erdély területén nagyobb tömegben forgalomban volt idegen pénzeket is. Különösen a birodalmi, a lengyel és a török pénzek forogtak számottevőbb mennyiségben, természetesen a magyarországi veretű pénzeket is hozzászámítva. Az elszórt adatokon kívül Lipták összeállítása és Ugron András⁵⁶ 1659-ből fennmaradt számadása adnak jó felvilágosítást e tekintetben. Ilyen idegen pénz az imperiális tallér, értékben az erdélyi tallérokkal egyenlő, hasonlóképpen a gréci és oroszlanos tallér (ez utóbbi 1659-ben = 1 frt. 36 d), a szeges tallér, a Ferdinánd-tallér (1590-ben = 80–90 denár); a lengyel pénzek közül különösen a dutka, majd a zlot (= 1 frt.) és a susták, valamint a némileg idesorolható danckai orto (= negyed tallér, 1665-ben = 40 den.); a török pénzek közül különösen a timon és oszpora, majd a rupia és para. A timon 1665-ben 15 denárral volt egyenlő, az oszporát illetően pedig Lipták szerint 1 tallér = 50 oszpora. Mint köznapi fogalom említhető nagyobb pénzmennyiség kifejezésére az erszény pénz = 500 tallér és a lóteher = 2000 tallér.

Az erdélyi pénzverés kezdetét a Szapolyai János és Ferdinánd között kötött nagyváradi béke dátumával (1538. febr. 24). szokás számítani, bár János király pénzei tulajdonképp nem egyebek, mint a magyar királynak Erdély területén vert pénzei. Midőn Fráter György 1551-ben Izabella és fia nevében Erdélyt átadta Ferdinándnak, ő Szebenben állított fel pénzverdét, melyet előbb Haller Péter bérelt, akitől azonban 1553-ban elvette a király a bérletet s azt a városi tanácsnak adta. Castaldo, mint Erdély helytartója a szebeni kamara élére Váczy Pált tette. Hallert pedig gyakran sürgette fokozott pénzverésre, amiből kitűnik, hogy Hallernek is sok nehézséggel kellett megküzdenie.²⁷ Miután 1556-ban Izabella és János Zsigmond visszajöttek Erdélybe az ő nevük, illetve

1560-tól kezdve János Zs. neve alatt folyt tovább a pénzverés Nagybányán és Kolozsvárt. Érdemileg csak az 1557-i tordai országgyűlés foglalkozik a pénzveréssel, elrendelvé, hogy a pénzt a római császár pénzeinek ligájára verjék. Még 1527-ben János király a szebeniektől elvéve az aranybeváltás jogát, azt Kolozsvárnak adta, de Szeben korábbi jogát Ferdinánd alatt zavartalanul használta, sőt 1542-ben Izabellát csak úgy akarta elismerni, ha ez a kiváltság náluk marad. Éltek is e jogokkal anélkül, hogy Kolozsvár abbahagyta volna. 1556-ban azonban János Zsigmond Kolozsvárnak az 1527-i kiváltságlevelét megerősítette, 1565-ben végül az aranybeváltási jövedelmet a szász egyetem nyerte el s ezután a pénzverési túlsúly is Szebenbe tolódott át, illetve kolozsvári veretű pénzt nem ismerünk 1591-ig.²⁸ Figyelemreméltó, hogy néhány Nagybányán vert talléron és denáron, valamint a szebeni tábori tallérokön kívül csak aranyveretekkel találkozunk ebben az időben. Oka lehet e körülménynek, hogy Erdély ekkor ezüstbányákban nem volt túlgazdag, bár a későbbi szükségletet Felsőbánya és Radna megfelelően kielégítették. Hasonló mederben folyt tovább a túlnyomóan aranypénzverés ezután is. Mint érdekességet említhetjük, hogy Báthori István, mint lengyel király Nagybányán veretett lengyel tallérokot és dukákat. Báthori Kristóf és Báthori Zsigmond jelnélküli pénzei mind nagybányai veretek. Mindez azzal magyarázható, hogy Nagybánya 1585-ben csere révén a Báthori-család birtokába került s a család tagjai, mint idegen államok fejei is verethettek pénzt a birtokukon, mint tartományi urak (Landesfürsten).²⁹ Rákóczi Zsigmond alatt vesz nagyobb lendületet a tallérverés s jelennek meg a nagybányai veretű aprópénzek, így a hármás garas és a solidus. Alatta újul fel a kolozsvári pénzverés is s az itteni kamara fejévé Kolozsvári Filsztich Pétert tette. Ez időtől kezdve az aranybeváltó kamara helyzete állandóan ingadozott Szeben és Kolozsvár között, a mindenkori érdekeknek megfelelőleg. Új pénzverde Brassó, amelyik 1602. márc. 29-én nyert engedélyt pénzverésre, de ez csak megerősítés lehet, mert 1601-i vereteket is ismerünk.³⁰

A XVI–XVII. század fordulóján, Erdély legzavarosabb s legszomorúbb korszakából (Básta uralma) kevés veret ismeretes. Rudolf idejében csak Kolozsvárt vertek aranyakat, Székely Mózes rövid uralma emlékét is őrzi néhány 1503-i pénz. 1605-ben Szeben nyert, mint hű szövetséges engedélyt pénzverésre Rudolftól s ekkori pénzein az AR monogram Albertus Huet judex regius és erdélyi „Kammerrath” nevét foglalja magában.³¹

Bocskai idejében Kolozsvárt, Szebenben és Nagybányán vertek pénzt, mely utóbbi felkelése alkalmával korán kezébe került. Bocskai alatt rendszeres aprópénzverés is volt s így ismeretes szebeni veretű hatos garas és nagybányai veretű hármás garas. Bizonyos zavar még

mindig lehetett a pénzverés terén, mert az 1606-i országgyűlés elrendelte, hogy aranyat váltani csak a fejedelem pénzváltójának szabad és senki a fejedelem címerén kívül semmiféle pénzt ne merjen veretni. Rákóczi Zsigmond korában csak kolozsvári veretű aranyak ismeretesek s ő már említett Kolozsvári Filsztich Pétert 1608-ban az egész bányászat fejévé tette.

Báthori Gábor uralma alatt úgy a „jó pénz” (dukát és tallér), mint az aprópénzverés állandó volt. Szeben, Kolozsvár és Nagybánya mellett Gyulafehérvár új pénzverőhely, valamint Kis-Selyk is, az 1610-i garasokon levő K–S verdejegy tanúsága szerint. Az 1609-i országgyűlés elrendeli ugyan, hogy dukát a „bányai gradus, pondus és instrukció” szerint Nagybányán kívül csak „másutt, egy bizonyos helyen” szabad verni, de ezt nem tartották be szigorúan, mert gyulafehérvári s az említett kisselyki dukákat is ismerjük az 1610–1613 közti időből, sőt 1608-ból fennmaradt Báthori pénzverési engedélye dukák verésére, melyet a Lippán lakó Ötves András számára adott. A kisselyki veretek is valószínűleg valami hasonló engedélyre vezethetők vissza. Az 1610-i országgyűlés újjól elrendeli, hogy más ország és fejedelem címére semmiféle pénzt nem szabad verni. A brassóiak Weiss Mihály bíró vezérlete alatt a Báthori ellen küzdő Radul, majd Michnea moldvai vajdával szövetségbe, a küzdelem ideje alatt önálló pénzverdét rendeztek be Brassóban. A pénzveréshez szükséges aranyat és ezüstöt a polgárok szolgáltatták be márkánként 9 forintért. A brassói verde veretei 1613–1615. évekből ismeretesek. Úgy a fejedelem, mint a brassóiak aprópénzei sok zavart okoztak a pénzügyek terén. Az 1613–1620 közötti országgyűlések állandóan kénytelenek velük foglalkozni s Bethlen Gábor ennek hatása alatt alig veret aprópénzt uralma elején egészen 1619-ig. 1615-ben a brassói garasokat helyezték forgalmon kívül, 1616 és 1617-ben pedig a jó dukák forgalmát külön intézkedéssel kénytelenek biztosítani. Hogy mennyire bizonytalan volt a dukák jósága a nagymértékű hamisítás következtében, mutatja az 1618-i országgyűlés 7. cikke, amelyik minden nemesfém és pénz beváltási árát megszabja azzal a megtoldással, hogy dukát és brassói garast úgy kell beváltani, amint a próba mutatja. Forgách Zsigmond kassai kapitány pedig 1613-ban egyszerűen elrendeli, hogy lengyel és erdélyi garast senki se fogadjon el³²

Bethlen Gábor uralma elején kismértékű pénzverés folyik, csak amikor kezébe kerülnek a felsőmagyarországi bányavárosok, vesz nagyobb lendületet a pénzverés. 1613–16 között csak aranypénzeket veret, 1617-ben lengyel mintára indul meg a garasok verése, 1620-tól kezdve pedig úgy a tallérok, mint az aprópénzek (széles garas, garas, denár, obulus) verése állandóvá válik. Az 1620-as év azonban más

szempontból is nevezetes dátum Bethlen pénzverésében. A II. Ferdinánd ellen viselt hadjáratai fokozottabb mértékben igénylik a kiadásokat s Bethlen jövedelme fokozására az osztrák, német és lengyel példa után kénytelen maga is a pénzrontás kétes hasznához folyamodni. Míg az 1617–1620 közt vert garasok 0.420 finomságúak, 1620–22 közt leszáll a finomság 0.375-re, majd 1623–24-ben 0.315-re. Ez utóbbi öt latosnak megfelelő pénzek finomsága inkább csak teoretikus ilyen formában, mert a valóság szerint a pénzek jósága annyira romlott, hogy nem volt ritka a csaknem teljesen rézpénz sem. Ezenkívül még a pénzek átlagsúlya is állandóan csökkent. Ennek a nagyfokú pénzromlásnak különösen a széles garasok estek áldozatul s a tetőpont 1624-ben volt. Nagybányán és Kassán készültek különösen e modern fogalommal inflációs pénzeknek nevezhető veretek, ezenkívül 1624-ben működött Munkácson egy verde, ahol M–M jegyű széles garasok készültek³³ és 1622–23-ban pedig Oppelnben, ahol Zwirner Baltazár verte Bethlen nevével a legsilányabb pénzeket. A példátlan pénzrontásnak, mely ellen egyetemes volt a kortársak panasza, csak 1625-ben vetett véget a fejedelem, mikor is a császárral egyetértve az 1620–24 közt vert széles garasokat forgalmon kívül helyezte s új ötlatos pénzek veretését rendelte el, melyekből 500 denár ment egy márkára.³⁴ Egyidejűleg a pénzverést lehetőleg városoknak igyekezett bérbeadni, így a nagybányai verdét 1620-ban,³⁵ a kassait pedig 1625-ben³⁶ adta bérbe a városi tanácsnak. Bethlen alatt az országgyűlések sokat foglalkoztak a polturák értékével s még érdekes az 1623-i országgyűlés határozata, amelyik ki mondja, hogy az arany és tallér árfolyama egyenlő legyen Erdélyben és Magyarországon. Oppelnben a nikolsburgi béke után 1622 és 1623-ban veretett főként aprópénzeket Bethlen.

Bethlentől egészen Apafi Mihályig ezután a korábbi hagyományoknak megfelelően túlnyomóan arany- és tallérveretekkel találkozunk, szórványos kivételektől eltekintve (így 1637-től ismeretesek hatos és hármas garasok, 1636–38 közt kolozsvári veretű dreipölkerek, 1653-ból pedig nagybányai veretű denárok). E kivételek azonban nem zavarják az egységes képet. Brandenburgi Katalin és Bethlen István pénzeit Kolozsvárt verik. I. Rákóczi György pénzeit pedig 1640-ig Kolozsvárt, azután Nagybányán. II. Rákóczi György pénzeit is itt verik, csak 1657–1660 közt ismeretes a kolozsvári, 1657-ben pedig a gyulafehérvári verde működése is. Barcsai Ákos korából kolozsvári, szebeni, brassói és segesvári, végül Kemény János idejéből csupán kolozsvári veretekkel találkozunk. A pénzverés nyugodt folyását mutatja, hogy az országgyűlések alig foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Mindössze az 1630 és 1631 évi országgyűlések intézkednek a poltura forgalmára vonatkozólag, melyet az 1631-i gyűlés 3 denárra limitál és az 1650-i országgyűlés tiltja

el a jó pénz kivitelét. Nagyobb hullámszás a pénzverés terén csak Apafi korában következik be.

Apafi idejéből ismeretes a legtöbb pénzverde működése, így a kolozsvári, szebeni, brassói, fogarasi, gyulafehérvári, segesvári, besztercei, nagyenyedi s marosvásárhelyi. Közülük némelyik természetesen csak rövid ideig volt működésben. Általában megállapítható, hogy az 1672–75 közti éveket leszámítva, csak dukát- és tallérverésről lehet beszélni. Egyébként az országgyűlési végzések hű képét adják a pénzverésnek. 1660-ban a rendek elhatározták, hogy Szebenben, Brassóban és Segesvárt a nagy szükségre való tekintettel tallért veretnek s ennek hatása alatt Thomas Trepches Brassóban fel is állította a pénzverőt. 1663-ban Klosch és Prodner brassói ötvösök nyernek kizárólagos engedélyt tallér és aranypénz verésére, Joó János kolozsvári ötvös – nyilván – korábbi eredetű hasonló kiváltságának fenntartása mellett.³⁷ 1664–66 közt tényleg csak Brassóban volt pénzverés, az 1666-i segesvári tallérverés hihetőleg az említett országgyűlési végzésen alapszik. 1664-ben a császári garasok és lengyel sustások, 1665-ben pedig a török timon és a danckai orto forgalmát biztosítják, illetve forgalmi értékét szabják meg. A jó pénz verése ebben az időben a görög kereskedők kiváltsága volt, de ezek elhatalmasodván, a rendek kérésére a fejedelem, illetve az 1671-i országgyűlés az aprópénzverést (XII és VI denáros garas) az egyes városokra, nevezetesen Szeben, Brassó és Marosvásárhelyre bízta, a jó pénzre nézve pedig elrendelte, hogy szabadon verhessék Kolozsvárt, Szebenben, Brassóban és Besztercén. Csak az a kikötés, hogy az aprópénz ligája „jobb legyen valamivel a mostani 12 pénzesnél” és minden városnak jelezni kell magát a vereteken. A rendek kérésére 1672-ben a pénzverést a Keleti Companiára bízta, azonban dacára a vele kötött szerződésnek, különösen azonban a szerencsétlen 1671-i határozat következtében a hamispénzverés nagyon elterjedt. A helyzetet segítő, az 1673-i országgyűlés elrendelte, hogy az aprópénzverés ezután csak Nagyenyeden történjék, de úgylátszik ezt sem sikerült teljesen végrehajtani, mert 1674-ből szebeni és brassói veretű aprópénzeket is ismerünk. Végre az 1674-i országgyűlés végleg eltiltotta az aprópénz verését, a jó pénzre nézve pedig azt határozták, hogy „azt is penig csak ott verhessék, azhol az articulus megengedi”.

Tényleg meg is szűnik az aprópénzverés s ezidőtől kezdve a pénzszükségletet a fogarasi és gyulafehérvári verdék elégítik ki. A tallérverés úgyszólván teljesen az utóbbira korlátozódik, melynek pénzverési főnöke Belényesi Ötvös György volt.³⁸ Úgylátszik, megint a görögök kezébe került a pénzverés, mert az 1677-i országgyűlés elrendeli, hogy az adóinspektor kezébe került új pénzt adják a görögöknek, kik tartoznak azt új pénzzé verni.

Közben a törökök visszaszorításával a politikai helyzet megváltozik s Erdély megszerzése érdekében Lotharingiai Károly katonailag megszállja Erdélyt. A tényleges birtokbavétel csak Apafi halála után következik ugyan be, de a pénzügyeken már lassanként érezhető lesz a Habsburgok befolyása. Az 1682-i országgyűlés ugyan azt az intézkedést, mellyel a császári pénzek szabad forgalmát biztosítja, a nagy hiánnyal indokolja még, de az 1686-i gyűlés már nyíltan kimondja, hogy habár a császár pénzeivel sok hamis pénz csúszott is be, „annak megtiltásában (hanemha felette nagy kárunkkal) módot nem látunk” s így e pénzeket mindenki köteles elfogadni. 1688-ban a pénz szűk voltán megpróbáltak még úgy segíteni, hogy Brassóban és Segesvárt tallérverést engedélyeztek, de ennek végrehajtására – hihetőleg a fejedelem 1690-i halála következtében – már nem került sor.

Apafi után csak a Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok idejéből ismeretesek még önálló erdélyi pénzek. Thököly 1683. és 1690-i aranyai jelnélküliek, a Rákóczi pénzeit Erdély területén Kolozsvárt verték. Ez a kolozsvári verde utolsó működése. Rákóczi bukásával az önálló erdélyi fejedelemség s vele együtt az *önálló* erdélyi pénzverés utolsó nyoma is megszűnik. Az erdélyi pénzverés tágabb értelemben vett végső határát azonban még Mária Terézia haláláig kitolhatjuk.

Amint Lipót átvette Erdély felett az uralmat, megindult 1692-ben az ő nevében a pénzverés is. Ezévből Szebenben, majd 1693–1700, 1704–5-ben Kolozsvárt, ezután megint Szebenben verték a pénzeit. Az 1701–5 közti F–T jelzésű pénzek kolozsvári eredete még vitás. A dukát- és tallérokon kívül időnként 3 és 15 kr-os pénzek, valamint pulturák is ismeretesek ez évekből. A Habsburg-uralom alatt általános lesz, hogy a pénzek előlapját portré, a hátlapját a kétfejű sas figurája tölti ki, mellén Erdély címere a szív pajzsban. A pénzláb természetesen a birodalmival egyezik. Az 1709-i pátens szabályozta a forgalomban levő pénzek értékét.³⁹ I. József idejében minden pénzt Szebenben vertek s alatta mint új pénzfaj jelenik meg az egykrajcáros. 1713 körül a gyulafehérvári verde lép működésbe Franz Leopold Kropf vezetése alatt s marad ezután az egyetlen verde Erdély területén. III. Károly idejében új pénzfajt nem vezettek be, ellenben Mária Terézia korában az említettekén kívül sorban 30, 17, 20, 10-es és 7 kr-os pénzdarabokat is vertek. A hétéves háború miatt a kis ezüstpénzt bevonták s helyette réz váltópénzek kerültek forgalomba (1763).

Mária Terézia halálával (1780) megszűnik az erdélyi pénzverés, s csak a verdejegy árulja el, hogy a pénzt melyik verdében verték, sőt 1780 után a verdehely jelzése is csak az ABC első betűivel történt, mikor a gyulafehérvári verde állandó jele az E betű lett. Ezeknek a pénzeknek azonban már semmi közük Erdélyhez, mint politikai fogalomhoz.

- ¹ *Novák*: A kolozsvári ötvös céh a XVIII. századig.
- ² *Deák Farkas*: Századok, 1886. 564. l.
- ³ *Tört. Tár.* 1879. 603. l.
- ⁴ *Tört. Tár.* 1879. 601. l.
- ⁵ L. részletesen *Roschach*-nál.
- ⁶ Budapesten Schmidt Béla gyűjteményében.
- ⁷ *Tört. Tár.* 1885. 402. l.
- ⁸ Báthori Gábor ezt expressis verbis is kifejezi. *Weszerlé* kéziratos jegyzetéből. M. N. M. Éremtár H. 30.
- ⁹ *Reschnél* részletesen felsorolva.
- ¹⁰ *Huszár L.*: Erdélyi Múzeum 1931.
- ¹¹ *Numizm. Adattár* 23. sz. Num. Közl. 1911.
- ¹² L. *Seiwertnél*.
- ¹³ Az országgyűléseknek a pénzverésre vonatkozó intézkedései mind az Erdélyi Országgyűlési Emlékek-ből átvéve.
- ¹⁴ Kéziratos műveik felsorolva a bibliográfiai mellékleten.
- ¹⁵ *Ernyey J.*: Kisértetek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére. Num. K. 1926.
- ¹⁸ Brassói ötvösök 292–97. l.
- ¹⁷ *Newald J.*: Das öst. Münzwesen.
- ¹⁸ Úgy az ezüstpénzek, mint az aranypénzek verésénél a budai márka súlya (245.53779 g.) irányadó.
- ¹⁹ 14 latos ezüstről beszél Báthori Istvánnak Herberstein Raimonddal kötött szerződése is. (Gündisch G. cikke 74. l.)
- ²⁰ Megjegyzendő, hogy a tiszta arany 24 karát, a tiszta ezüst pedig 16 lat, tehát az összes említett adatok ehhez viszonyítandók.
- ²¹ *Thallóczy*: Századok 1878. 421. l. és *Tört. Tár.* 1878. 365. l. Talán a súlyegység volt eltérő, mert az említett hely szerint: „ha az bányai girával le-szen mérve, kell bevinni vert aranyat, hetvenkettőt.”
- ²² *M. Gazdaságtört. Szemle* 1898 44. l.
- ²³ E. O. E. 1671-ből.
- ²⁴ A többi adat is az országgyűlési végzések alapján.
- ²⁵ *G. M. G. v. Hermann*: Das alte und neue Kronstadt 1883. I. 128. l.
- ²⁸ Lipták után Num. Adattár. 126, a másik *Erd. O. Eml.* 12 k. 258. l.-tól.
- ²⁷ *Tört. Tár.* 1891. 646. és 649. l.
- ²⁸ Mindez részletesen *Jakab Elek* művében.
- ²⁹ *G. Gündisch*, Gesch. der Münzstätte Nagybánya, Num. Zeitschrift, Wien 1932.
- ³⁰ L. *Gyárfásnál*.
- ³¹ L. *Seiwertnél*.

³² Num. Adattár 77. ez.

³³ Num. Adattár 23. Melléklet. Num. Közl. 1911. évf.-hoz.

³⁴ E. O. E. VIII. k.

³⁵ Tört. Tár. 1875. 283. l.

³⁶ Tört. Tár. 1875. 283–6. l.

³⁷ L. *Gyárfás* művét.

³⁸ *Arch. Ért.* XIII. 1879. 78. l.

³⁹ *G. M. S. v. Hermann*-nál részletesen 272. l.

IRODALOM

Adorján, Belényesi Ötvös György, I. Apafi Mihály fejedelem aranyverőjének szegődsége. Arch. Ért. 1879. 78. l.

Boynychich J., Bocskay-aranyok. (Érm. ad.) Arch. Ért. 1879. 74. l.

Bruckmann, Franz. E., Historia naturalis lapidis numalis Transilvaniae Wolfenb. 1727.

v. *Bruimann*, Siebenbürger bracteate-ähnliche Kupfermünze, Monatsblatt d. Num. G. Wien, 1887. 207–208. l.

Divald József, A körmöci pénzverdéből. Tört. Tár. 1879. 601–607. l.

Dobóczy Ignác, Erdély éremtana külföldön (Érm. adalék). Arch. Ért. 1876. 333–334. l.

Dobóczy Ignác, Báthori Zsigmond aprópénze. Arch. Ért. 1880. 70–80 l.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. I–XXI. k.

Érdy János, Erdély érmei képatlással. Pesten, 1862. 4°. XIV. 186. l. XXIX. t.

Érdy János, Éremtani egyveleg. Tört. Tár. 1875. 279–288. l.

Finály Henrik, Debreceni László aranyfinomító könyve, Járulék a hazai fémnyelvés és pénzverés történetéhez. Erdélyi Muz. Egyl. Évk. IV. 1868. 2. füzet. 111–130 l.

Eduard Forchheimer, Die Münzen von Siebenbürgen. Monatsblatt d. Num. G. Wien 1894. 37–39. és 52–53. l.

A. Farkas, Comparaison entre la num. des princes de Transylvanie et la num. antique. Aiud–Nagyenyed 1932. 7. l.

Fridválnszky Joanne, Minerologia Magni Principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla sulphura, salia, lapides, & aquae conscripta a – Clandiop. 1767. 8° 206 l.

Gustav Gündisch, Geschichte der Münzstätte Nagybánya in habsburgischer Zeit. Num. Zeitschrift, Wien, 1932.

Gyárfás Tihamér, A brassói ötvösség története. Brassó, 1912. 326. l. 25 t.

Gyárfás Tihamér, Az erdélyi pénzverés történetéhez. Batthyaneum I. k. 1911. 222–23. l.

Harsányi Pál, A brassói aranyéremlelet. Num. Közl. 1914. 23–24. l.

Herzfelder A. D., Kolozsvári Czementes János könyve. Magy. Könyvszemle 1896.

A. Hess, Die siebenbürgischen Münzen des fürstlichen Montenuovo'schen Münzkabinetes. Frankfurt a. M. 1880. 8°. 222. l. VI. l.

Hollaender Leo, Erdély érmészetéhez. Arch. Közl. VIII. 130–140. l. és IX. 50–52. l.

Hollaender Leo, Apafi Mihály érmei. Arch. Ért. 1875. 102–160. I. és 146–149 l.

Huszár Lajos, A marosvásárhelyi pénzverde működésének kérdése Apafi Mihály fejedelemsége idejében. Erdélyi Múzeum 36. évf. 1931. 7–9. sz.

Huszár Lajos, A munkácsi pénzverő működése (1624) és a pénzrontás kora Erdélyben Bethlen Gábor idejében. A gróf Klebelsberg Kunó Magy. Történetkutató Intézet Évkönyve IV. 1934. 303–317. l.

Jakab Elek, Kolozsvár története. I–VI. k. Budapest, 1870–88.

Kemény Lajos, A kassai pénzverőház. Magy. Gazdaságtört. Szemle 1902. 248–253. l.

Kerekes György, Kassa város számadása a Bethlentől bérelt pénzverésről. 1629. M. Gazdaságtört. Szemle 1901. 181. l.

Kerekes György, Bethlen pénzjavítási törekvése – pénzhamisítás. M. Gazdaságtört. Szemle, 1901. 317–320. l.

Kerekes György, Kassa város jegyzőkönyveiből. Tört. Tár. 1908.

Samuelis Köleseri de Kereseer, Auraria Romano-Dacica Cibinii, MDCCXVII. 8°. 237. l.

Magass Irén, Kisselyki éremlelet. Dolgozatok. Kolozsvár, 1911. 126. l.

Moriz Markl, Ducaten Ferdinands I. aus den Siebenbürger Münzstätten. Mittheilungen, Wien, 1893. 341–342. l.

Novák János, A kolozsvári ötvöscéh a XVIII. századig. Kolozsvár, 1913. 64. l.

Rampacher Pál, Bethlen Gábor 1620. évi tallérja. Num. Közl. 1907. 64–65. l.

L. Reissenberger, Die siebenbürgischen Münzen des freiherrlich Samuel von Bruckenthalschen Museum's in Hermannstadt. Programm des ev. Gymn. A. B. in Hermannstadt 1877–1881.

Adolf Resch, Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart. Hermannstadt, 1901. 259. l. 86. t.

A. Resch, Nachtrag zu Siebenb. Münzen und Med. Jahrbuch des Burzänländisch sächsischen Museums I. évf.

Réthy László, Bocskai-kori éremlelet Talpason (Arad m.). Alföld, 1891. 125. sz.

Révai Károly, Nagybánya történetéből. Erdélyi Múzeum 1911. 325–330. l.

Rómer Flóris, II. Rákóczy György pénze (Érm. adalék). Arch. Ért. 1872. 57. l.

M. Roschach, Essai sur les monnaies de Transylvanie. Extr. des Mémoires de l'Académie des sciences, inscriptions et belles lettres de Toulouse 1881. 8°. 87. l.

Martin Schmeizels, Erläuterung Gold- und Silbener Münzen von Siebenbürgen, welche zugleich auch die merkwürdigste Begebenheiten des XVI., XVII. und XVIII. Jahrhunderts in selbigem Fürstenthum zu erkennen giebet. Halle in Magdeburgischen, 1748. 8°. 96. l. VIII. t.

Gustav Seiwert, Beiträge zu einer Geschichte der Hermannstädter Münzkammer. Archiv des Ver. für Sieb. Landeskunde, 1863. 153–200. I. és 299–327. l.

Szentgáli Károly, Erdély pénzei. Az Érem VII. évf. 1934. 1–13. l.

Szilágyi Sándor, Bethlen Gábor és a bányavárosok. Tört. Tár. 1893. 474–504. l.

Tergina Gyula, Erdély érmészete. Arch. Ért. 1882. 32–50. l.

- Thallóczy Lajos*, I. Apafi Mihály udvara. Századok, 1878. 413. l.
- Thallóczy Lajos*, Bethlen Gábor pénzverési rendelete 1625. Arch. Ért. 1878. 260–61. l.
- Thallóczy Lajos*, Erdélyi pénzverés. Tört. Tár. 1878. 365–66. l.
- Thaly Kálmán*, A kassai és kolozsvári pénzverdék történetéhez. Arch. Ért. 1879. 28–29. l.
- M. Wormser*, Coins and medals of Transylvania in New-York collections. Amer. Journal of Num. 1914. 147–188. l.
- Tarczali Zombory Ida*, Erdély pénz- és hadügyei Barcsay Ákos, Kemény János és Apafy Mihály fejedelmek idejében. Művelődéstört. Ért. Budapest, 1906. 77. l.
- B. S. Erdély* történetére vonatkozó regesták. Tört. Tár. 1891. III. és IV. füzet.
- Hpl*, Bocskay-féle hamis tallér (Érm. adalék). Arch. Ért. 1876. 284–86. l.
- Hpl*, Tévedés helyreigazítása, Arch. Ért. 1877. 258. l.
- n–, Theresianische Münzprägungen aus der siebenbürgischen Münzstätte Carlsburg. Mittheil... etc. Wien, 1902, 18–19. l.
- n–, Eine Siebenbürger Silbermünze Franz I. von Lothringen. Mittheilungen ... etc. Wien. 1897. 216. l.
- X. Mária Therezia 1763. évi pátense. Arch. Ért. 1878. 181–82. l.
- Pénzverési engedély 1608-ból. Magy. Gazdaságtört. Szemle 1898. 44. l.
- Brassó város pénzeinek verőtövei a Nemz. Múzeumba jutása. Vas. Ujság. 1879. 19. sz. 304. l.
- Bocskay arany. Arch. Ért. V. 285. l.
- The largest gold coin of Transylvania. The Numismatist, 1931. No. 9. 627–28. l.
- Erklärung der Buchstaben auf siebenbürgischen Münzen, welche die Münzstätte bezeichnen. Siebenb. Quart. V. 1796. 333. l.